

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Овчар Ольги Володимирівни на тему: **«Соціально-психологічні особливості стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом»**,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

В рамках суспільства споживання поведінка, пов'язана з використанням і надбанням матеріальних благ, стала предметом наукового вивчення. З'явилися нові наукові категорії – «економічне благополуччя», «стиль споживчої поведінки», «психологія бідності». В благополучних суспільствах основна увага приділяється позитивному полюсу існування людини – благополуччю, тоді як теми, пов'язані з бідністю, є «немодними», їх вивчення зустрічається з опором, як морального, так і методологічного плану. Поведінка «бідних» висвітлюється здебільшого з маркетингового ракурсу, тоді як психологічний аспект тільки починає вивчатися (В.О. Васютинський, І.Г. Губеладзе, Л.М. Коробка). Однак споживання матеріальних благ притаманне як бідним, так і багатим. Тому вивчення даної проблеми важливе не тільки для економіки та маркетингової сфери, але й для розуміння соціального життя спільноти. Розуміння мотивації здійснення покупок в рамках суспільства споживання релевантне для цілої низки прикладних завдань, як то корекція шопоголізму, психологічна адаптація до нових соціально-економічних умов реформаторського періоду. Актуальність даного дослідження також підсилює вибір специфічної соціальної групи – осіб з низьким економічним статусом, – обсяг якої під впливом соціальної диференціації швидко зростає в сучасних економічних реаліях України.

Авторка взяла на себе важке завдання – з'ясувати соціально-психологічний аспект стилю споживання осіб з низьким економічним статусом. Відповідно до поставленої проблематики визначається об'єкт дослідження – поведінка у сфері споживання матеріальних благ. Предметом дослідження є соціально-психологічні особливості стилю споживання матеріальних благ осіб із низьким

економічним статусом. Здобувач вирішила основні завдання та в цілому досягла поставленої у роботі мети – визначення соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ осіб із низьким економічним статусом та можливості корекції їх негативних наслідків.

Привертає увагу обсяг виконаної роботи: авторкою на пілотажному етапі дослідження було використано 16 методик. Також відзначимо залучення якісних методів дослідження (глибинних інтерв'ю та фокус-груп). Відчувається індивідуальний стиль і ґрунтовність у підході до аналізу результатів емпіричного дослідження. Цікавим є порівняння соціально-психологічних особливостей осіб з різним економічним статусом. Отримані у роботі результати можуть бути використані в роботі територіальних центрів зайнятості, різноманітних закладів та організацій, клієнтами яких є особи з низьким економічним статусом.

У дисертації чітко визначена програма дослідження, використані методи збору, обробки та аналізу інформації відповідають поставленій меті та завданням наукового пошуку. Наукове дослідження відповідає нормативним вимогам, що прийняті у сучасній психологічній науці. Дисертанткою проаналізовано та узагальнено велику кількість наукових джерел стосовно проблеми дослідження, що дозволило виокремити компоненти стилю споживання та розробити програму емпіричного дослідження. Результати оброблені за допомогою статистичних методів, зокрема, кореляційного, факторного, регресійного аналізів, що робить отримані дані вагомими, надійними.

Зупинимося більш конкретніше на окремих розділах роботи О.В. Овчар. *Перший розділ* подає широку панораму досліджень споживчої поведінки переважно економічного та соціологічного спрямування. Авторкою виділені та проаналізовані основні підходи до вивчення стилю споживання матеріальних благ як складової стилю життя. О.В. Овчар визначає стиль споживання матеріальних благ як усталені форми реалізації особою у власній споживчій поведінці цінностей, стереотипів, життєвих настанов, уявлень про належний рівень споживання. В роботі визначені основні особливості споживчої

поведінки залежно від економічного статусу. Проведений теоретичний аналіз дозволив авторці запропонувати теоретичну модель компонентів стилю споживання матеріальних благ.

Зміст першого розділу та його побудова в повній мірі засвідчують професійну компетентність, здібності дисертантки до критичного аналізу наукових джерел, її орієнтацію в підходах до дослідження проблеми. Опрацьовані автором джерела охоплюють тематику досліджень останніх років. Подані в роботі визначення можна визнати достатньо вичерпними. Висновки до першого розділу є глибокими, мають самостійне наукове значення.

У *другому розділі* роботи О.В. Овчар представила методологічні основи та програму емпіричного дослідження і психодіагностичний комплекс для діагностики соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ. Доречним є підготовчий етап, на якому відбувалася апробація методик (16). Авторка запропонувала власну методику – опитувальник щодо компонентів стилів споживання, розробила план проведення фокус-групової дискусії та глибинного інтерв'ю.

В даному розділі наведені результати емпіричного дослідження, які вирізняються науковою та практичною значущістю.

По-перше, виявлена, крім очікуваних груп з низьким, середнім і високим економічним статусом, парадоксальна група (12,8%), якій притаманна висока оцінка власного матеріального стану при об'єктивно низькому рівні доходу. Отримані дані важливі для розуміння процесів соціальної адаптації до нових економічних умов. Очікуваними є дані про те, що низький економічний статус мають мешканці сільської місцевості та безробітні.

По-друге, показані ті компоненти стилю споживання, що в найбільшій мірі диференціюють досліджуваних з різним рівнем економічного статусу за стилем споживання: демонстративний, пуританський та рефлексивний компоненти. Виявлено, що особам з високим статусом більш притаманний демонстративний стиль – акцент на статусні і престижні речі. А особи з низьким економічним статусом тяжіють до пуританського (самообмеження у споживанні) та рефлексивного (якість товару і комфорт) стилів.

По-третє, показані такі соціально-психологічні особливості стилю споживання матеріальних благ як: пасивний стиль життя, переважання зовнішнього локусу контролю, прагнення споживати недосяжні матеріальні блага, несамостійність прийняття рішень щодо власної споживчої поведінки (через конформність та низьку рефлексивність), сором за своє матеріальне становище.

Отримані результати дозволяють уточнити критерії економічної адаптованості і відкоректувати форми психологічної роботи з людьми з низьким економічним статусом. Результати апробації програми корекції негативних аспектів соціально-психологічних особливостей стилю споживання осіб з низьким економічним статусом представлені в *третьому розділі*. Програма спрямована на посилення рефлексивності, асертивності та відповідальності щодо споживчої поведінки. Цікавими, на наш погляд, є результати порівняння наслідків корекційного впливу відразу після занять і через 5 місяців.

Надійність отриманих емпіричних даних зумовлена відповідністю методів дослідження його меті та завданням, репрезентативністю вибірки, якісним аналізом отриманих результатів. Застосовані автором методи статистичного аналізу свідчать про високий професіоналізм дисертантки. В дисертації досягнута єдність методологічних та методичних підходів. Методологія, методи і організація дослідження, методи кількісної та якісної обробки даних відповідають завданням роботи та адекватні досягненню її мети.

Дисертаційна робота О.В. Овчар має подальші перспективи дослідження, які є видимими у зверненні до перевірки ефективності форм корекційної роботи, запропонованих автором. Крім того, в роботі йдеться про аналіз споживчої поведінки відносно товарів, однак стиль споживання стосується й користування платними послугами. Дана тематика мало представлена в соціально-психологічній літературі.

Апробація результатів дослідження відбувалась на п'яти міжнародних та цілій низці всеукраїнських конференцій. Дисертаційна робота Овчар О.В.

написана логічно, науковою мовою, справляє приємне враження її стиль викладу матеріалу.

Водночас окремі положення дисертаційного дослідження спонукають до дискусії. Якщо виходити з тези, що особи з низьким економічним статусом мають притаманний саме їм стиль споживання, залишається незрозумілим наскільки даний стиль породжений матеріальними обмеженнями (бідністю), а наскільки соціально-психологічними характеристиками даного соціального прошарку. Виходячи з мети дослідження, авторка робить акцент на соціально-психологічні особливості, до певної міри їх абсолютизуючи. Так, другий висновок (с. 160) здається нам занадто категоричним. Ми вважаємо, що пуританський компонент (купування найнеобхіднішого, орієнтація на ціну, обмеження в покупках) в більшій мірі зумовлений об'єктивними причинами – нестачею коштів, а не суб'єктивними (цінностями пасивного відпочинку чи страхом знехтування). Чи не слід в перспективі доповнити означене обґрунтування лонгітудним дослідженням, метою якого було б вивчення зміни стилю споживання суголосно соціально-психологічним характеристикам після зміни економічного статусу?

На сторінці 54 автор наводить «8 компонентів стилю споживання», а далі перераховуються стилі. Хоча автор зазначає, що в індивідуальному стилі споживання в різних пропорціях можуть бути присутні різні компоненти, в подальшому (с. 91-92, 128, 131) використовуються як синоніми поняття і стиль споживання, і його компоненти. Питання викликають виділені в ході теоретичного аналізу і самі компоненти стилів споживання матеріальних благ. На наш погляд, 8 виділених компонент легко комбінуються, оскільки вони цілком логічно об'єднуються в три групи залежно від критеріїв, що покладено в основу класифікації: соціальне значення речей (демонстративний, конформістський, афіліативний стилі), їх якість (просюмерський, рефлексивний стилі, екоспоживання), процес покупки (гедоністичний, пуританський стилі). Власне подібна трьохкомпонентна структура і була отримана в ході емпіричного дослідження. Крім того, очевидно, що при здійсненні покупки, як правило, проявляється комбінована мотивація.

В роботі чітко прослідковуються дві змістові лінії: соціально-психологічних особливостей, пов'язаних зі статусом і стилів споживання. Так, на нашу думку, не досить точною є назва п. 2.2 «Відмінності прояву соціально-психологічних характеристик стилю споживання матеріальних благ осіб із різним економічним статусом», оскільки у пункті йдеться саме про соціально-психологічні особливості осіб з різним статусом. Стосовно їх зв'язку із стилями споживання висловлюються гіпотетичні припущення, не проілюстровані емпіричними даними. Самі стилі споживання висвітлюються тільки на с. 85-86. На сторінці 109 дисертантка наводить рисунок 2.23, що має заголовок «Факторна структура соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ осіб із низьким економічним статусом», тоді як в змісті факторів йдеться виключно про соціально-психологічні особливості осіб із низьким економічним статусом.

Скидається у вічі маленька вибірка (7 осіб) для корекційних занять, що не дозволило отримати статистично значущі результати.

Крім того, робота не позбавлена лінгвістичних неточностей («можна гіпотезувати» – с. 50, «діагностика особистісної поведінки» – с. 55, «можна висновувати» – с. 75, «носії високого статусу» – с. 77, «типовими особами» – с. 78, «виснувано» – с. 132 тощо) та нерозшифрованих скорочень (ПТБ, с. 66), які жодним чином не впливають на розуміння сутності роботи і її наукову цінність.

Слід наголосити, що означені дискусійні питання скоріше вказують на перспективи подальших досліджень на основі даної дисертаційної роботи, а отже свідчать про значущість її результатів і актуальність порушених проблем. Порушені питання не знижують наукової та практичної значущості дисертаційної роботи Овчар О.В., яка є завершеним, самостійним, оригінальним дослідженням в річищі сучасних робіт даного напрямку.

Автореферат, публікації у фахових виданнях і висновки, зроблені у дисертаційній роботі, відображають головні положення та результати дослідження.

З огляду на викладене вважаю, що дисертаційна робота Овчар Ольги Володимирівни на тему: «Соціально-психологічні особливості стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом», подана на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи відповідає вимогам п. 11 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 №567, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

Кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної, вікової та соціальної
психології Чернігівського національного
педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка

Т.В. Данильченко

Підпис засвідчую:

Начальник відділу кадрів
Чернігівського національного
педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка

Л.Ф. Лук'яненко